

NAGY IMRE ELSŐ KORMÁNYÁNAK MINISZTERTANÁCSI
JEGYZŐKÖNYVEI

I.

1953. július 10. – 1954. január 15.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYAI II.

FORRÁSKIADVÁNYOK

57.

NAGY IMRE
ELSŐ KORMÁNYÁNAK
MINISZTERTANÁCSI
JEGYZŐKÖNYVEI

I. kötet

1953. július 10. – 1954. január 15.

Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta
BARÁTH MAGDOLNA és GECSÉNYI LAJOS
A bevezető tanulmányt írta
BARÁTH MAGDOLNA

Nagy Imre Alapítvány
Magyar Nemzeti Levéltár
Budapest, 2018

Készült a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

A szöveget gondozta és a mutatókat készítette
Török Gyöngyvér

A kötetet tervezte
Molnár Icsu István

© Baráth Magdolna, 2018

© Gecsényi Lajos, 2018

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2018

© Nagy Imre Alapítvány, 2018

Felelős kiadó a Nagy Imre Alapítvány kuratóriumának elnöke

TARTALOM

1	Baráth Magdolna: Az „új szakasz” – Nagy Imre és kormánya	
XIX	Szerkesztői bevezető	
07	Nagy Imre első kormánya	
10	A minisztertanácsi ülések napirendi pontjai	
53	A minisztertanács jegyzőkönyvei (1953. július 10–1954. január 15.)	
	1. 499 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi július hó 10-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	53
	<i>Melléklet</i>	72
	2. [500] Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi július hó 17. napján reggel 9 órakor kezdődő üléséről	82
	<i>Melléklet</i>	104
	3. [501] Jegyzőkönyv A Minisztertanács 1953. évi július 24-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	126
	<i>Melléklet</i>	154
	4. [502] Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi július hó 31-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	173
	<i>Melléklet</i>	207
	5. 503 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi augusztus hó 7-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	237
	<i>Melléklet</i>	267
	6. 504 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi augusztus hó 14-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	307
	<i>Melléklet</i>	334
	7. 505 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi augusztus hó 22-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	361
	<i>Melléklet</i>	387
	8. 506 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi augusztus 28-án reggel 9 órakor kezdődő üléséről	393
	<i>Melléklet</i>	422
	9. 507 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. szeptember hó 4-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	433
	<i>Melléklet</i>	459
	10. 508 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi szeptember hó 11-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	475
	<i>Melléklet</i>	504

11. 509 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi szeptember hó 18-án reggel 9 órakor kezdődő üléséről	519
<i>Melléklet</i>	546
12. 510 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi szeptember hó 25-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	571
<i>Melléklet</i>	605
13. 511 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi október hó 2-án reggel 9 órakor kezdődő üléséről	607
<i>Melléklet</i>	633
14. 512 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi október hó 16-án reggel 9 órakor kezdődő üléséről	647
<i>Melléklet</i>	677
15. 513 Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi október hó 30-án reggel 9 órakor kezdődő üléséről	687
<i>Melléklet</i>	707
16. 514 Jegyzőkönyv A Minisztertanács 1953. évi november hó 13-án reggel 9 órakor kezdődő üléséről	711
<i>Melléklet</i>	742
17. [515] Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. november hó 27-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	753
<i>Melléklet</i>	780
18. [516] Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi december hó 11-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	805
<i>Melléklet</i>	833
19. [517] Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1953. évi december hó 22-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	863
<i>Melléklet</i>	893
20. 518 Jegyzőkönyv. Készült a Minisztertanács 1953. évi december hó 30-i üléséről	932
21. [519] Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1954. évi január hó 15-én reggel 9 órakor kezdődő üléséről	951
<i>Melléklet</i>	1004
1027 A Minisztertanács ülésen kívül, körözéses szavazással elfogadott határozatai	
1041 Mutatók	
névmutató	1041
tárgymutató	1054
1070 Rövidítések	

AZ „ÚJ SZAKASZ” – NAGY IMRE ÉS KORMÁNYA

A történeti irodalom napjainkban egyre gyakrabban mossa egybe az 1950-es évek első felét, az ún. Rákosi-korszakot (sőt az egész 1945–1956 közötti időszakot), és nem értékeli jelentőségének megfelelően az 1953-ban bekövetkezett fordulatot, noha e kérdés tanulmányozásának fontosságára Szabó Bálint már az 1980-as évek elején felhívta a figyelmet.¹ Akkori megállapításainak egy része ma is helytálló, az azóta ismertté vált új források – mindenekelőtt az orosz levéltárak dokumentumai – ugyanakkor pontosítják, módosítják az általa rajzolt képet.

Magyarország az 1950-es évek elején

Az 1950-es évek elejére teljesen kiépült magyarországi sztálinista rendszer „működési zavarai”, az elhibázott gazdaságpolitikából eredő válságjelenségek nagyon korán, tulajdonképpen már 1950 tavaszán jelentkeztek. A gazdasági vezetés 1950 áprilisától áremelésekkel és különböző adminisztratív eszközökkel próbálta visszafogni a fogyasztást, végül az MDP Titkársága 1950. december 6-án rászánta magát az egy évvel korábban megszüntetett jegyrendszer újbóli bevezetésére is,² egyelőre – 1951. január 1-jétől – csak a lisztre és a cukorra, de a tavasz folyamán a zsírra, szappanra majd a húsrá és a kenyérré is kiterjesztették. Az 1951. évi kivételesen jó termés ugyan az év végén lehetővé tette az intézkedés visszavonását, az 1951 januárjában megjelölt gazdasági feladatok végrehajtásában azonban más területen is nehézségek mutatkoztak.

Az MDP PB 1951. szeptember 20-án tárgyalta a téeszmozgalom megerősítésére vonatkozó javaslatot, amely a pártvezetést a kollektivizálás hibáival szembesítette. A vitában Gerő Ernő elismerte, hogy sem a termelőszövetkezeti csoportok, sem a gépállomások, sem az állami gazdaságok „nem mutatják azt a magas fokú szervezettséget, ami az egyénileg dolgozó parasztnak előtérben kézzelfoghatóan képes lett volna demonstrálni a nagyüzemi gazdálkodás fölényét az egyéni gazdálkodás felett”.³

1 Szabó (1984a), Szabó (1983), valamint Szabó (1984b).

2 Jegyzőkönyv a Titkárság 1950. december 6-án délután 5 órakor tartott üléséről. 4a. napirendi pont: Előterjesztés a Titkárság részére a közellátás jelenlegi rendszerének átszervezésére és a jövő évi begyűjtés alapelveire vonatkozóan. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 276. f. 54/121. ő. e. A döntés alapján a rendeletet a Minisztertanács adta ki: 1/1951 (I. 2.) M.T. A cukor- és finomliszt ellátás szabályozása. *Magyar Közlöny*, 1951. január 2.

3 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1951. szeptember 20-án délután 5 órakor tartott üléséről. 1. napirendi pont: Javaslat a termelőszövetkezeti mozgalom megerősítésére – Gerő Ernő felszólása az ülésről készített gyorsírási jegyzőkönyvben. MNL OL M-KS 276. f. 53/83. ő. e.

A határozat kimondta, hogy a döntő feladat a téveszfejlesztés terén elért eredmények megszilárdítása, továbbá a pártnak fel kell lépni minden erőszakos fejlesztési kísérlet ellen, s akkor e két tényező hatására majd lelassul a növekedés.⁴

Bizonyos korrekciók szándékáról tanúskodik az 1951. október 24-én az MDP KV Titkársága elé terjesztett javaslat is az 1952. évi népgazdasági terv keretszámainak módosításáról. Az előterjesztés abból indult ki, hogy mivel egyrészt növelni kell a lakosság rendelkezésére bocsátandó fogyasztási cikkek mennyiségét, másrészt viszont a külföldi kötelezettségek teljesítése érdekében 680 millió devizaforinttal meg kell emelni a kivitelt, szükségessé vált az 1952. évi keretszámok megváltoztatása. A lakossági ellátás javítása érdekében a Titkárság jóváhagyta az árualap tervezettnél 3,5%-kal magasabb növelését és a könnyűipar termelési előirányzatának emelését 100-150 millióval.⁵

A jegyrendszer megszüntetéséről, az árak és bérek rendezéséről, valamint a mezőgazdasági termékek korlátozott szabadpiaci forgalmának visszaállításáról az MDP Központi Vezetősége 1951. november 30-án döntött, s ezután, december 2-án jelent meg az MDP KV és a Minisztertanács közös határozata, majd ezt követően a Minisztertanács több rendelete.⁶ Gerő Ernő két nappal később a december 2-i rendelet „tartós sikerének biztosítására” 15 ponttól álló intézkedési csomagtervet javasolt. A pontok között szerepelt az 1952. évi külkereskedelmi tervben a fontos élelmiszerek és közszükségleti cikkek exportjának csökkentése még abban az esetben is, ha az „termelésünk emelkedésénél bizonyos mérséklést és a beruházások üteménél némi lassúbbodást eredményez. Annak a bátor, nagyvonalú politikának, amelyet a december 2-i rendszabály jelent, végig, az egész vonalon meg kell nyilvánulnia, s nem szabad, hogy kicsinyes szempontok veszélyeztessék a sikert.”⁷ Az ellátási helyzet javítása érdekében a lakossági fogyasztásra termelő iparágak tervének felemelésére is hajlandó lett volna. További javaslatai viszont a parasztsággal, illetve a kiskereskedők-kisiparosokkal szembeni „keményebb” politika folytatását szorgalmazták.⁸

4 Uo. Amikor a Politikai Bizottság jó háromnegyed év múlva a mezőgazdaság szocialista átalakítása ütemének kérdését tárgyalta, a tömeges kollektivizálásra hosszabb, 4-5 éves időtartamot javasolt. A testület – annak ellenére, hogy az előterjesztés tartalmazott önkritikus elemeket is – úgy határozott, hogy a hibák beismerése helyett az ütem csökkentését a Szovjetunió támogatásával kell magyarázni, amely lehetővé teszi a tervezettnél lassúbb fejlesztést és a szövetkezetek egyidejű megerősítését. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1952. július 17-én délután 5 óraker tartott üléséről. 1. napirendi pont: Javaslat a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemére. MNL OL M-KS 276. f. 53/102. ő. e.

5 Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. október 24-én délután 5 óraker tartott üléséről. 2. napirendi pont: Előterjesztés a népgazdaság 1952. évi keretszámainak módosításáról. Uo. 54/166. ő. e.

6 1.034/1951 (XII.2.) Mt.h. *Magyar Közlöny*, 1951. 166. szám, december 2., illetve 203/1951 (XII.2.) M.T., 204/1951 (XII.2.) M.T. és 205/1951 (XII.2.) M.T. számú rendelet. Uo.

7 MDP KV Rákosi Mátyás titkári iratai. MNL OL M-KS 276. f. 65/41. ő. e.

8 A többi javaslat az adóbehajtás fokozott biztosítását, a paraszti, kisiparos adókat emelő új adózási és begyűjtési rendszabályok kidolgozását, valamint a „tőkés és általában a spekuláns elemek fokozatos, de egyben fokozott kiszorításának rendszabályait” érintette. Uo.

A propaganda a jegyrendszer megszüntetését a kommunista párt egyértelmű sikereként tálalta, a magyarországi történeket kritikus szemmel figyelő budapesti szovjet nagykövet azonban nem osztotta a magyar pártvezetés optimizmusát. Jevgenyij Kiszeljov a Központi Vezetőség ülése előtt kereste fel Gerő Ernőt, és élénken érdeklődött a jegyrendszer megszüntetésére és az árrendezésre hozandó intézkedések gazdasági oldala iránt. A beszélgetés során kiderült, hogy a tervezett intézkedésekről Gerő nyári szovjetunióbeli tartózkodása alatt Anasztasz Mikojjal konzultált, és egy óvatos félmondat arra enged következtetni, hogy Mikojan nem volt teljesen egy véleményen magyar beszélgetőpartnerével. Gerő a szovjet nagykövet előtt nem rejtette véka alá, hogy a jegyrendszer megszüntetése és az azzal egyidejűleg végrehajtott árrendezés a lakosság vásárlóerejének korlátozását célozta.⁹

Jevgenyij Kiszeljov láthatóan némi aggodalommal hallgatta Gerő szavait. A szovjet nagykövet már augusztusban is aggodalmát fejezte ki Gerőnek azzal kapcsolatban, hogy a gabonakereskedelem általános megtiltása, valamint a piac szabályozására hozott adminisztratív intézkedések az MDP II. kongresszusán meghirdetett, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének erősítésére irányuló kormánypolitikát nem mindig tartják tiszteletben.¹⁰

A jegyrendszer megszüntetéséről szóló határozat a hivatalos kommunikációban hangoztatott pozitív hatás ellenére nem hozta meg a várt eredményeket. A korábban jegyre adott áruk szabadpiaci ára jelentősen emelkedett (az élelmiszerek ára átlagosan 43%-kal nőtt), és továbbra is komoly ellátási nehézségek mutatkoztak, ennek következtében vissza-visszatérő jelenség volt a felvásárlási láz. Az 1951. decemberi rendelet sikerének „túlbiztosítása” miatt ugyanakkor a belkereskedelemben jelentős, nehezen értékesíthető árukészletek halmozódtak fel. A nehézségeket fokozta az 1952-es év rendkívül aszályos időjárása is.

Az első komolyabb jelzések a falusi lakosság tömeges elégedetlenségéről és a begyűjtéssel szemben tanúsított ellenállásáról 1952 nyarán érkeztek. Több helyen került sor cseplőmunkás-sztrájkra, a beszolgáltatás megtagadására, és előfordultak erőszakos cselekmények is.¹¹ A Politikai Bizottság a nehézségek láttán már 1952. június 19-én határozatot hozott az 1952. évi terv előirányzatainak megváltoztatásáról.¹²

A társadalmi feszültség lecsillapítását szolgálta a szabadpiaci gabonaforgalom újbóli engedélyezése 1952. augusztus végén, illetve bizonyos termékek begyűjtési előirányzatának csökkentése az őszi betakarítás előtt.

9 Feljegyzés Gerő és Kiszeljov 1951. november 27-i beszélgetéséről. Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosz-szijszkaj Federacii (AVP RF) f. 077. op. 31. papka 145. gy. 10.

10 Lásd a Kiszeljov és Gerő 1951. augusztus 6-i beszélgetéséről készült feljegyzést. Uo.

11 Rainer (1996) 489.

12 Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1952. június 19-én délután 5 órakor tartott üléséről. 2. napirendi pont: Előterjesztés a Politikai Bizottsághoz a népgazdaság 1952. II. félévi tervének főfeladatairól. MNL OL M-KS 276. f. 53/101. ő. e.

Feltehetően a szaporodó válságjelenségek indították arra a Politikai Bizottságot, hogy 1952. november 29-re összehívja a párt Központi Vezetőségének ülését, ahol a népi demokratikus fejlődés kérdéseinek megtárgyalása került napirendre Gerő Ernő előadásában. Gerő beszámolójában elsősorban ugyan továbbra is az elért eredményeket méltatta, de a gazdaság állapotáról vázolt összkép egyáltalán nem volt biztató.¹³ 1952 nyarától egyre szaporodtak a komoly egyensúlyzavarra utaló jelzések. Gerő már augusztus 15-én Rákosinak írt levelében aggodalmának adott hangot a kedvezőtlen időjárás következtében előállott helyzet miatt. Szerinte az aszály következtében nemcsak a mezőgazdasági export csökken majd jelentős mértékben (az exportkiesést mintegy 12 millió dollárra taksálta), de előfordulhat, hogy takarmány- és burgonya-behozatalra is szükség lesz. A kritikus helyzet azonban sem Gerőt, sem a pártvezetés többi tagját nem készítette az addigi gazdaságpolitika megváltoztatására vagy akár csak átgondolására; megoldásként a jól bevált régi módszert javasolták: rendkívüli hitelkérelemmel kell fordulni a Szovjetunióhoz.¹⁴

A Minisztertanács apparátusában mégis elkezdődött a gazdasági helyzet felméréseinek valamiféle átfogó kísérlete; egyes részjelentések el is készültek, de nem kerültek sem a kormány, sem a pártvezetés elé.¹⁵ Az elemzések esetenként drámai képet festettek, de egyikük sem jutott el odáig, hogy a problémák okát a gazdaságpolitikában keresse.

1953 februárjában szembesült a kormány a parasztsággal szemben követett politika egyik igen súlyos következményével: 1949 és 1952 között ugyanis az erőltetett termelőszoövetkezet-szervezés következtében az állam részére 1,8 millió katasztrális hold földterületet ajánlottak fel, aminek nyomán jelentősen megnőtt az úgynevezett „állami tartalékföldek” nagysága.¹⁶

Ebben a helyzetben érkezett a generalisszimusz halálhíre. Sztálin 1953. március 5-i halála nemcsak a Szovjetunióban, de a csatlós államokban is új helyzetet teremtett. A magyar vezetés egy ideig teljesen tanácstalannak bizonyult a további teendőket illetően. Akkor valószínűleg még senkiben sem tudatosult, hogy a „Gazda” halálával egyben a magyarországi sztálinizmus egy szakasza is lezárult.

Amint a fentiekből is kitűnik, a gazdaság 1952 végi – 1953 eleji állapotáról a párt vezetése átfogó információkkal rendelkezett, bár a helyzetet tudomásul venni nem volt hajlandó. Az egyes területeken mutatkozó problémák nem egyik napról a másikra keletkeztek, de a sokasodó bajok okát a párt vezetése nem a gazdaságpolitikában, hanem annak végrehajtásában látta. Nem mutattak fogékonyságot a változtatásokra még Sztálin halálát követően sem, pedig a Szovjetunióban már történtek olyan intéz-

13 Gerő beszámolójának szövege megjelent Balogh (1986) 444–468.

14 MDP KV Rákosi Mátyás titkári iratai. MNL OL M-KS 276. f. 65/41. ő. e. A hitelkérésre sor is került. Rákosi a Titkárság 1952. szeptember 17-i ülésén jelentette be, hogy a Szovjetuniótól 100 millió rubel kölcsönt kapunk. Jegyzőkönyv a Titkárság 1952. szeptember 17-én délután 5 órakor tartott üléséről. Uo. 54/211. ő. e.

15 Rainer (1996) 491.

16 Uo. 492.

kedések, amelyek azt mutatták, hogy a szovjet vezetés a lakosság életkörülményeinek javítására nagyobb figyelmet szentel.

Szovjet válságkezelés

Az erőltetett gazdasági növekedés hatására bekövetkezett egyensúlyzavarok, az életszínvonal csökkenése, a kollektivizálási „kampányok” kísérőjelenségeivé váló földfelajánlások, az élelmiszerhiány és a tömeges terror miatt a társadalmi elégedetlenség lassan kritikus fokot ért el. 1952 végén már Moszkvában is érzékelték a magyarországi válságjeleket. A budapesti szovjet nagykövetség és az itt dolgozó szovjet tanácsadók jelentései, valamint a más forrásokból Moszkvába befutó információk olyan sötét képet festettek az országban uralkodó állapotokról, hogy a szovjet vezetés a helyzet stabilizálása érdekében a közvetlen beavatkozást választotta.

Vjacseszlav Molotov miniszterelnök-helyettes már 1952-ben megkérdezte a budapesti szovjet nagykövet, Jevgenyij Kiszjeljov véleményét a magyarországi helyzetről. A nagykövet által rajzolt kép, valamint a nagykövetség 1952. december 25-i jelentése a rendkívül nagyszámú, sok esetben minden alapot nélkülöző bírósági eljárásról meglehetősen nyugtalanító volt.¹⁷ Molotov ezt követően kérte be Kiszjeljov korábbi jelentéseit is.¹⁸

A szovjet vezetés azonban egyelőre nem avatkozott be; arra 1953 májusáig, illetve júniusáig várni kellett. Az utódlási harccal elfoglalt pártelnökség tagjai abban valószínűleg egyetértettek, hogy néhány csatlós országban a társadalmi elégedetlenség olyan méreteket öltött, hogy a robbanás elkerülésére azonnali beavatkozásra van szükség. A blokk országaiban nagyjából azonos volt a helyzet, mindenütt előfordultak a magyarországihoz hasonló egyensúlyzavarok és a lakossággal szembeni terrorintézkedések. Mindazonáltal, amikor Sztálin utódai 1953. március és április folyamán a keleti blokkban mutatkozó kedvezőtlen tendenciákról tárgyaltak, még elsősorban azok szimptomáira koncentráltak, s nem az okok feltárására. Egészen májusig sem az SZKP KB Elnöksége, sem a szovjet minisztertanács nem foglalkozott a kelet-európai helyzet kiváltó okaival. 1953 májusára azonban Moszkvában már senki nem kételkedett abban, hogy változtatni kell, vagy legalábbis a csatlós országok vezetőit – amilyen gyorsan csak lehet – meg kell győzni arról, hogy hagyjanak fel addig követett merev sztálinista politikájukkal.¹⁹

Rákosi Mátyást már 1953. május végén Moszkvába rendelték. A megbeszélésekről mindössze Rákosi visszaemlékezésének egy szűkszavú részlete tájékoztat, ebből az tűnik ki, hogy a Kreml urai Rákosit bizonyos – főként gazdaságpolitikai – változtatásokra próbálták ösztönözni.²⁰ Ennek nyomán az MDP Titkársága 1953. június

17 *Vosztocsnaja Jevropa* (1998) 853–854.

18 Kiszjeljov beszélgetése Zágor György kairói magyar követtel. 1956. december 4. MNL OL XIX-J-1-j Szovjetunió 1945–1964, IV-100-1 t.

19 A témáról részletesebben lásd Baráth (2014).

20 Rákosi (1997) 909–910.

3-án az országgyűlés összehívásával és a kormányalakítással kapcsolatos napirend tárgyalása során hozott határozatában önkritikusan állapította meg, hogy az iparosítás gyors üteme negatív következményekkel járt a dolgozók életszínvonalára és a lakosság politikai hangulatára. Ezért olyan döntés született, hogy a Központi Vezetőség június 15-re tervezett plénumáig az Országos Tervhivatal vizsgálja meg az 1953-as és 1954-es terv átalakításának lehetőségeit. A moszkvai tanácsok alapján döntöttek a minisztériumok számának csökkentéséről, valamint a miniszterelnöki és pártfőtitkári funkció szétválasztásáról is.²¹ Az MDP KV Titkársága 1953. június 10-i ülésén elhatározták bizonyos beruházási összegek csökkentését és a terv olyan értelmű módosítását, hogy az lehetőleg növelje a lakosság ellátását szolgáló fogyasztási cikkek termelését, a gazdaságpolitika átfogó felülvizsgálata azonban szóba sem került.²² Rákosi a moszkvai találkozó után sem vállalkozott tehát többre, mint amit az 1953. június 3-i titkársági határozatban rögzítettek. Nem a politikai korrekció, hanem személyes hatalmának megőrzése foglalkoztatta.²³

A Sztálin utáni hatalmi harcban egymással szemben álló szovjet vezetők a térképen tapasztalható válságjelenségek hatására két pontban egyetértésre jutottak: mélyreható politikai és gazdasági reformokra van szükség a szatellit államokban, és nyomást kell gyakorolniuk azokra, akik megpróbálnak ellenállni a reformoknak.²⁴ A csehszlovákiai és kelet-németországi események arra ösztönözték Moszkvát, hogy június első felében titkos megbeszéléseket folytassanak a kelet-európai vezetőkkel, elsőként 1953. június 2. és 4. között a keletnémetekkel.

Az MDP Központi Vezetőség június 15-re tervezett összehívására nem kerülhetett sor, a szovjet fővárosból ugyanis rendkívüli találkozóra érkezett meghívás. A delegáció összetételét Moszkvában határozták meg, s már az „utaslista” is a szovjetek változtatási igényéről árulkodott. A párt élén álló „négyesfogat” tagjai közül csak Rákosi Mátyás és Gerő Ernő szerepelt a kiutazók között, Révai József és Farkas Mihály maradt. A delegáció tagja lett viszont Nagy Imre és Hegedüs András, s a meghívottak között volt a párton kívüli Dobi István, valamint az új káderpolitika jegyében néhány fiatal, kevésbé ismert kommunista politikus: Hidas István, Szalai Béla és Földvári Rudolf is.

A magyar – és a keletnémet – pártdelegációval folytatott megbeszélések célja az volt, hogy felhívják a figyelmet az elkövetett hibákra, és kijelöljék a problémák kiküszöbölése érdekében szükséges lépéseket. Az 1953. június 13. és 16. között Moszkvában tartózkodó magyar párt- és állami vezetők kellemetlen percekét élhettek át, ami-

21 Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. június 3-án délután 5 órakor tartott üléséről. 1. napirendi pont: Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója az Országgyűlés összehívásáról és a kormány átalakításáról. MNL OL M-KS 276. f. 54/246. ő. e.

22 Jegyzőkönyv a Titkárság 1953. június 10-én délután 5 órakor tartott üléséről. 7. napirendi pont: Előterjesztés a Titkárság részére a népgazdaság 1953. évi tervének módosításáról. Uo. 54/247. ő. e.

23 Urbán (2002) 40.

24 Kramer (1999) 22.

kor az SZKP vezetői keményen a fejükre olvasták a gazdasági életben, a káderpolitikában elkövetett „bűneiket” és a törvénysértéseket.²⁵ Nyikolaj Bulganyin a magyarországi helyzetről szólva egyenesen úgy fogalmazott, „... katasztrófa fog bekövetkezni, ha nem javítunk ezen a helyzeten. ... Ez nem a szocializmushoz vezető út, hanem a katasztrófához vezető út.”²⁶

A magyar–szovjet pártközi tárgyalásokról készített feljegyzés alapján azt is rekonstruálni lehet, hogy mi volt Rákosival a valódi probléma már májusban is: ragaszkodott a politikai főhatalmat jelentő miniszterelnöki pozícióhoz, amire Moszkvában nem tartották alkalmasnak.²⁷ Mivel a korrekcióknak elsősorban az állami életben és a gazdaságpolitikában kellett végbemenniük, Rákosi személye az új politikai irányvonal meghirdetését és életbeléptetését akadályozta. A szovjet tárgyalódelegáció éppen ezért egységes volt abban, hogy Rákosit el kell mozdítani a kormányfői pozícióból. Menesztéséhez az is hozzájárult, hogy már a májusi találkozó alkalmával bizonyította, saját magán kívül senkit nem tud elképzelni a magyar kormány élén.²⁸

A Nagy Imre-kormány megalakulása és működése

A moszkvai tanácskozásról készített feljegyzésből kitűnik, hogy a magyar vezetők körében már a szovjet javaslatot megelőzően szóba került Nagy Imre mint lehetséges miniszterelnök. Urbán Károly véleménye szerint Révai József ejtésével Rákosi azt akarta megakadályozni, hogy Nagy Imréről kormányfő lehessen. Nagy Imre erre a tanácskozáson is utalt: „A hibákat mi ki tudjuk javítani. Felmerült, hogy engem válasszanak meg a Minisztertanács elnökének. Otthon beszéltünk személyi kérdésekről. Rákosi elvtárs azt javasolta, hogy Révai elvtárs helyett legyek a népművelési miniszter.”²⁹

A moszkvai megbeszéléseken először Lavrentyij Berija javasolta Nagy Imrét a miniszterelnöki posztra. A szovjet vezetés komoly változtatási szándékát jelezte az is, hogy személyében olyan politikust jelöltek a magyar kormány élére, akit Rákosi 1949-ben félreállított, akinek agrárpolitikai nézeteit elítélték (erre Berija is utalt hozzászólásában), s bár hamarosan visszakerült a felső vezetésbe, a magyar delegáció tagjai közül ő volt az egyetlen, akit a szovjet vezetők nem bíráltak.

Egyetértek Urbán Károllyal abban, hogy az új magyar miniszterelnök személyéről a szovjet pártelnökség minden bizonnyal előzetesen megállapodott, és nem is volt nála alkalmasabb jelölt erre a posztra. A szovjet vezetők csak olyan politikusokban

25 A tanácskozásról Szalai Béla készített feljegyzést. T. Varga (1992). Földvári Rudolf korabeli jegyzeteinek szövege: Palasik (1989).

26 Lásd T. Varga (1992) 242.

27 Urbán (2002) 48.

28 Uo. 53. Urbán Károly a szovjet blokk többi országában végrehajtott, illetve inkább végre nem hajtott személyi változásokat a magyarországgal összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy az „az akkori mércék szerint nem a puha, hanem a kemény irányváltozás igényének a bizonyítéka volt”. Uo. 54.

29 T. Varga (1992) 252.

bíztak meg igazán, akit személyesen ismertek. Nagy Imre is „moszkovita” volt (vagyis emigrációban élt a Szovjetunióban), de „megőrizte a Rákosi-klikk tagjaitól elütő politikai arculatát”,³⁰ és a szovjet vezetők megítélése szerint a személye mellett szólt az is, hogy nem volt zsidó.

A szovjet gyakorlat ismeretében teljesen érthető, hogy miért nem tetszett Rákosinak Berija és vezetőtársai Nagy Imre személyére vonatkozó javaslata. Sztálin egyidejűleg volt a KB titkára és a Minisztertanács elnöke, és a pártban kialakult tradíció szerint a Minisztertanács elnöke vezette a Politikai Bizottság üléseit is. Formálisan tehát a kormányzati hatalom magasabb rendűnek számított. (A pártfőtitkári és a miniszterelnöki funkció 1953 júniusában tervezett szétválasztásakor Rákosi is ezért akarta megtartani a miniszterelnökséget.) Sztálin halála után Berija Georgij Malenkov aktív közreműködésével és támogatásával arra törekedett, hogy a Sztálin alatt kialakult hatalmi struktúrában olyan változtatásokat hajtson végre, amelyek lehetővé teszik a hatalmi központ áthelyezését a pártból a minisztertanácsba. A pártnak mindössze agitációs, propaganda és szervezési feladatokat szántak.³¹ Az első ember Sztálin halála után a miniszterelnöki tisztséget betöltő Malenkov lett, Magyarországon pedig Nagy Imre.³²

A küldöttség hazatérése után késlekedés nélkül munkához is látott. Rákosi az MDP KV Titkárságát június 17-én tájékoztatta a Moszkvában elhatározott változtatások lényegéről, a részletesebb elgondolásokat tartalmazó javaslat pedig június 20-án már a Politikai Bizottság, egy héttel később pedig a Központi Vezetőség tagjai elé került.

Az MDP Központi Vezetőségének 1953. június 27–28-i ülésén elhatározott politikai fordulat – a korábbi politikai hibák feltárása, az új irányvonal meghirdetése – váratlanul érte nemcsak az ország lakosságát, de a párttagságot, sőt a KV tagjainak egy részét is.³³ A Titkárság június 17-én úgy döntött, hogy a párt vezetésében, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákat és a kijavításukkal kapcsolatos feladatokat a párt közvéleménye és az egész nép előtt fel kell tárni. Erre végül nem került sor; a Központi Vezetőség 1953. június 27-i határozatát csak a pártfunkcionáriusok egy része ismerhette meg. Ez azt eredményezte, hogy a pártszervezeteket és az államapparátust nem készítették fel a fordulatra. Mivel a KV döntése értelmében a határozatot nem hozták nyilvánosságra, a párttagság és az ország lakossága is csak a június 30-i lapok rövid közleményéből értesült arról, hogy ülést tartott a Központi Vezetőség, amelyen Rákosi és Nagy Imre referátumai és a vita alapján a testület „megfelelő határozatokat hozott”, valamint döntött szervezeti és személyi kérdésekben. A politikai és gazdasági helyzet, a feladatokról hozott döntések Nagy Imre 1953. július 4-i parlamenti beszédéből váltak ismertté.³⁴

30 Urbán (2002) 54.

31 Erről részletesebben lásd Naumov (1996), valamint Pihója (1995).

32 A két miniszterelnök tevékenysége közötti hasonlóságokról lásd Urbán (1996).

33 Szabó (1983) 108.

34 Uo. 109.

Az 1953. május 17-én megválasztott országgyűlés július 3-án ült össze első ízben. Rákosi benyújtotta lemondását kormánya nevében. Az új kormány megválasztására másnap, július 4-én került sor, majd elhangzott Nagy Imre programbeszéde, amely a KV határozatán alapult, az abból fakadó feladatokat ismertette, de – a határozattal ellentétben – a korábbi időszak hibáit nem részletezte.

Bevezető szavaiban az új kormányfő kijelentette „Biztosan mondhatjuk, hogy a most összeült országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutnia a nép szuverenitásának, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában. A kormány feladatai ellátásában fokozottabban kíván támaszkodni az országgyűlésre, amelynek bizalmából az országot vezeti, és amelynek a kormányzás terén kifejtett tevékenységéért, a haza jó vagy balsorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes felelősséggel tartozik. Ugyanakkor biztosítani kívánja, hogy a Minisztertanács, a törvényhozásra támaszkodva, az államügyek intézésének teljes jogú szerve legyen, amely a minisztériumok szélesebb hatáskörén és a miniszterek nagyobb felelősségén nyugszik. Ezzel lényegében további lépést teszünk előre államéletünk demokratizálása terén.”³⁵ (A Nagy Imre által használt kifejezések hallatán nyilván többen felkapták a fejüket; szokatlanul hangzottak nemcsak a képviselők, de az ország lakossága számára is.)

A kormányprogram a fő változást a népgazdaság két alapvető ága, az ipar és a mezőgazdaság fejlődési ütemének megváltoztatásában jelölte meg, de nem csak ezzel akarta korrigálni a régi politikát. A fő célkitűzések között nevezte meg azt is, hogy az életszínvonal emelése érdekében a közszükségleti cikket gyártó könnyűiparra és az élelmiszeriparra lényegesen nagyobb súlyt kell helyezni, és kilátásba helyezte, hogy a lakosság szükségleteinek jobb kielégítésében egyes területeken nagyobb szerepet szán a magánszektornak. A beszéd érintette az értelmiség helyzetét, szólt a vallási kérdésekben tanúsított türelem szükségességéről, elítélte az egyházzal és a hívőkkel szemben korábban alkalmazott adminisztratív intézkedéseket, és kijelentette: „A kormány egész tevékenységében az alkotmányban lerögzített jogrend és törvényesség alapján áll. Népi demokratikus állami berendezkedésünk, gazdasági és társadalmi életünk alapja a szocialista törvényesség, az alkotmányban lefektetett állampolgári jogoknak és kötelességeknek, népköztársaságunk törvényeinek szigorú betartása.”³⁶

Beszéde végén Nagy Imre megerősítette: „Az a munkaprogram, amelynek megvalósítására ma elindulunk, új fejezetet nyit a szocializmus építésének munkájában.”³⁷

A Nagy Imre-kormány tevékenységének vizsgálatakor meg kell említeni néhány olyan tényezőt, amelyek megkötötték Nagy Imre kezét, és eleve korlátozták kor-

35 *Az országgyűlés 2. ülése* (1953) 13–14. hasáb.

36 Uo. 21. hasáb.

37 Uo. 24. hasáb.

mányfői mozgásszabadságát. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az új szakasz legfontosabb intézkedéseit a régi emberekkel kellett végrehajtani. Nagy Imre nem válogathatta meg kormányának tagjait, kész kormánylistával tért haza Moszkvából. A Rákosi-kormányral összehasonlítva valójában kormányának csak két új – országos politikai és igazgatási tapasztalat nélküli – tagja volt: Bata István (öt a szovjetek javasolták Moszkvában) és Boldoczki János akkori prágai követ, miközben Farkas Mihály és Révai József távozott a kormányból. A folytonosságot legmagasabb szinten Gerő Ernő képviselte, aki nemcsak a belügyminiszteri tárcát kapta meg, de a miniszterelnök első helyetteseként változatlanul több gazdaságpolitikai területet felügyelt. Amikor Nagy Imre 1953 augusztusában hosszabb időre szabadságra ment, távollétében a Minisztertanács üléseit Gerő vezette, aki ebben az időben a legfontosabb gazdaságpolitikai teendőket illetően támogatta a miniszterelnököt.

Nagy Imre azzal mutatta meg önállóságát, hogy egyik első ténykedéseként – a kormány július 10-i ülésén – visszaadta a minisztériumoknak a régi politika jegyében készült előterjesztéseket. Ugyanakkor javaslatok sorát terjesztette be arra vonatkozóan, hogy az egyes minisztériumok milyen rendeleteket dolgozzanak ki. Az ülésen többen kétségbe vonták, szükséges-e ilyen gyorsasággal kiadni a rendeleteket, ő azonban nem tűrt ellentmondást. A helyzetet jelentősen befolyásolta az is, hogy a kormányátalakítás során több minisztériumot összevontak, ám ez a folyamat csak nehezen haladt előre. A Földművelésügyi, Nehézipari, Könnyűipari, Kohó- és Gépipari és Oktatási Minisztérium szervezetének véglegesítése augusztus végétől október közepéig tartott.

Nagy Imre kormányfői tevékenységében a legfontosabb korlátozó tényezőt kétségtelenül az jelentette, hogy a párt szerepe változatlan maradt. Minden érdemi kérdésben az MDP KB Politikai Bizottsága foglalt először állást, ülésein megtárgyalták az egyes témákat, nem egyszer éppen a miniszter előterjesztésében. Ennek a hatására Nagy is kísérletet tett arra, hogy a Szovjetunióhoz hasonlóan a Minisztertanácsot nagyobb szerephez juttassa („az államügyek intézésének teljes jogú szerve legyen”) – ebből kiindulva került sor a Minisztertanács Titkárságának felállítására már az első, 1953. július 10-i kormányülésen.³⁸ A kezdetben 57 főből álló Titkárság (amelynek létszámát a későbbiekben csökkenteni akarták) csoportjai (az MDP KV apparátusának osztályaihoz hasonlóan) gyakorlatilag lefedték a teljes államigazgatási struktúrát, az egyes részlegek vezetői azonban a korábbi kormányzat vagy a párt központi apparátusából kerültek ki.³⁹ A Titkárságot bízták meg a kormány elé kerülő ügyek szakszerű előkészítésének ellenőrzésével, a hozott határozatok megszövegezésével, valamint

38 A későbbiekben ebbe a sorba illeszkedik a kormány 1954. január 14-i ülésén a Város- és Község-gazdálkodási Minisztérium, majd 1954. márciusban az Anyag- és Termékgazdálkodási Titkárság, illetve a Tájékoztatási Hivatal létrehozása. Az előbbiek részben tehermentesítették Nagy Imrét a gazdaságpolitikai kérdésekben, utóbbi pedig az állami vezetés sajtónyilvánosságát volt hivatva biztosítani.

39 Rainer (1999) 15.

végrehajtásuk ellenőrzésével. A Titkárság kötelessége volt ellenőrizni, hogy az előterjesztések a Minisztertanács ügyrendjében meghatározott feltételeknek megfelelnek-e, és a kellően elő nem készített, nem egyeztetett anyagok esetén a javaslatot tevő szerv vezetőjét felszólították a hiányosságok pótlására – miként ezt a Minisztertanács ülésén Altomáre Iván élelmiszeripari miniszter kifogásolta is. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a kormány elé csak olyan előterjesztés kerülhetett, amit a Titkárság előzetesen jóváhagyott. A Nagy Imre-kormány időszaka alatt alig volt olyan kormány-előterjesztés, amelyhez a Minisztertanács Titkársága ne fűzött volna észrevételt, sőt a Titkárság illetékes csoportja több esetben átdolgozta az előterjesztést, ami arról árulkodik, hogy a minisztériumi apparátusok szemmel láthatóan nem értették Nagy Imre szándékait, és néha kifejezetten ellenségesen viszonyultak az új politikai irányvonalhoz. A miniszterelnök terveit – aki a pártvezetésben korántsem fejtett ki olyan élénk aktivitás, mint kormányfőként –, a júniusi párthatározat végrehajtását nagymértékben nehezítette, hogy egy-egy gazdasági terület problémái több részletben kerültek az MDP KV Politikai Bizottsága elé, a döntés több lépcsőben, több korrekció eredményeképpen alakult ki. A központi politikai döntések, az átálláshoz szükséges elvi állásfoglalások késtek, illetve többször módosultak.⁴⁰ Ez viszont elbizonytalanította a minisztériumok, állami főhatóságok tevékenységét a konkrét teendőket illetően. Ráadásul a munkálatokat kapkodás jellemezte, egy-egy kérdésben több, egymást korigáló rendelet, módosítás jelent meg (pl. az 1953. évi beruházási terv módosításáról, illetve felülvizsgálatáról).

Nagy Imre az első pillanattól kezdve világosan látta, hogy az 1953. júniusi kormányprogram intézkedéseinek, a reformok bevezetésének legfőbb akadályozója a pártvezetői hatalmában megmaradt Rákosi Mátyás.⁴¹ Ez már az 1953. július 11-i budapesti pártaktívá után nyilvánvalóvá vált, ahogyan 1955-ben Nagy Imre maga is így emlékezett erre: „Rákosi Mátyásnak a budapesti pártaktíván 1953. július 11-én tartott beszéde már jelezte, hogy számolni kell az ellenállással a pártapparátusban, valamint az állami és gazdasági szervek részéről egyaránt.”⁴² A pártapparátus magatartását szemléletesen írta le Vásárhelyi Miklós is: „Az elbizonytalanodott, megingott funkcionáriusok most már tudták, mi a »vonal«. Rákosi elvtárs példájának követése. Formálisan el kell fogadni a kormányprogramot, mivel a »helyzet« most éppen ezt követeli a párthű funkcionáriustól, de lényegében aláaknázni, szabotálni.”⁴³

A Központi Vezetőség apparátusa valóban vontatottan dolgozta fel a KV júniusi határozatát, a kormányprogramból adódó feladatokat, a pártszervek és párt-szervezetek nem kaptak elég segítséget az elvi kérdések tisztázásához. Az MDP KV

40 Szabó (1984a) 54.

41 Feitl István ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a belső döntési folyamatok és csatározások alakulása nem köthető csupán Nagy és Rákosi pozícióharcához, a hatalmi erőtér ennél bonyolultabb volt. Feitl (2006) 111–112.

42 Idézi Rainer (1999) 12.

43 Vásárhelyi (1989) 271.

Politikai Bizottsága számára készült 1953. augusztus 24-i feljegyzés szerint a párt alacsonyabb szintű vezető testületei és a párttagság sem értették meg teljesen a júniusi fordulat jelentőségét, és nem is képesek munkájukat az új követelményekkel összhangban végezni.⁴⁴

Nagy Imre reformelképzeléseinek sikere szempontjából nagyon fontos, mondhatni perdöntő volt az SZKP KB Elnökségének magatartása, amely a budapesti szovjet nagyköveten keresztül a kormány megalakulását követően is folyamatosan figyelemmel kísérte, hogy a magyar vezetés hogyan hajtja végre a Moszkvában kapott tanácsokat.⁴⁵ A nagykövet és munkatársainak feljegyzései alapján több ezt vizsgáló külügyi elemzés készült a szovjet pártvezetés részére.⁴⁶ Ha az információs csatornákon olyan jelzések érkeztek, hogy a Moszkvában kidolgozott irányelvektől a magyar pártvezetés eltér, közbeléptek.⁴⁷ Nagy Imre a belső erőviszonyok okozta nehézségeket Moszkva támogatásával igyekezett ellensúlyozni.⁴⁸ Rendszeresen találkozott Jevgenyij Kiszeljov nagykövettel, aki – mint jelentéseiből kitűnik – maga is szimpatizált Nagy Imre reformelképzeléseivel. Úgy vélte, kérés nélkül is kötelességük tájékoztatni az SZKP KB Elnökségét a legfontosabb intézkedésekről.⁴⁹ (Utódjáról, Jurij Andropovról ez már nem mondható el.)

Noha 1953 őszén már megjelentek a szovjet vezetők körében a bírálatok is (mindenekelőtt a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések miatt), Nagy Imre még bírta Moszkva bizalmát, és politikáját az 1953. december eleji moszkvai tanácskozások alkalmával megerősítették.⁵⁰

A korlátozó tényezők ellenére Nagy Imre kormányfővé választása után nagy és sokrétű munka indult meg. A széleskörű kormányzati tapasztalatokkal rendelkező Nagy Imre miniszterelnökként agilisán és eltökélten látott munkához. A kormány második ülésén, július 17-én döntöttek az ÁVH mint önálló szerv megszüntetéséről és beolvasztásáról a Belügyminisztériumba, megszüntették a Belügyminisztérium felügyeletét a tanácsok felett, a július 24-i kormányülésen a közkegyelem gyakorlásáról,

44 Tájékoztató feljegyzés a Politikai Bizottság tagjai részére a Politikai Bizottság irányelveit tárgyaló megyei pártbizottsági ülésekről. MNL OL M-KS 276. f. 53/133. ö. e. 15–23. Lásd még Szabó (1983) 117–118.

45 A témáról részletesebben lásd Baráth (2006).

46 A szovjet külügyminisztérium feljegyzése a magyarországi helyzetről 1953 nyarán. Uo. 175–180. A szovjet külügyminisztérium feljegyzései: „Hogyan teljesítették a magyar elvtársak a Moszkvában kapott ajánlásokat” (1953. november 12.), illetve „Magyarország kérdése” (1954. április 28.) címmel közli Baráth (2002) 103–111. és 156–163.

47 Amikor például Nagy Imre panaszkodott a szovjet nagykövetnek, hogy a határozatok végrehajtása lassan halad, Jevgenyij Kiszeljov jelentése nyomán jelentést kértek Rákositól a Moszkvában kapott ajánlások végrehajtásáról.

48 Feitl (2006) 111.

49 Baráth (2002) 112.

50 Baráth–Feitl (2005).

az internálás megszüntetéséről és a kitiltás feloldásáról döntöttek, törvényerejű rendeletet fogadtak el az ügyészségről. Az életszínvonal-javító intézkedések sorába tartozott a korábban elhatározott adóemelés felére csökkentése, ami különösen a téeszeket és az egy-öt holdon gazdálkodó parasztokat érintette. Az adóemelés mértékének csökkentésére Nagy Imre személyesen adott utasítást a július 17-i ülésnapon. Július 31-én határozat született a termelészövetkezeti tagok háztáji földjének növeléséről, augusztusban engedélyezték a kisiparosok ipargyakorlását, szeptemberben szabályozták a termelészövetkekből való kilépést és a feloszlást.

A kormány július 24-i ülésén határozottan kiállt a kormányprogram közérzetjavító törekvéseinek végrehajtása mellett, és elégedetlenségének adott hangot néhány miniszter magatartása miatt. „A kormányprogramban a lakosság életszínvonalának emelésére tett ígéretünk teljesítését az egyes miniszterek nem tekintik saját feladatuknak. A Minisztertanács mint testület, felelős a kormányprogram megvalósításáért. A miniszter elvtársak – saját területükön – segítsék a program teljesítését és ne gátolják szűk, szakmai szempontok miatt. Ne nehezítsék az OT munkáját, hanem javaslataikkal segítsék azt. ... Még egyszer felhívom a miniszter elvtársak figyelmét, hogy minden erővel dolgozzanak a kormányprogram teljesítése során beállott lemaradás felszámolásáért.”⁵¹

Egy héttel később nem kisebb vehemenciával vonta felelősségre azokat a minisztereket, akik saját területükön nem fordítottak figyelmet a minisztertanácsi határozatok végrehajtására. „Ez a helyzet tűrhetetlen – jelentette ki a miniszterelnök. Javasolom a Minisztertanácsnak, utasítsa valamennyi minisztert, különösen a begyűjtési, földművelésügyi és a pénzügyminisztert, továbbá a megyei vb elnökeket, hogy haladéktalanul kezdjék meg a minisztertanácsi határozatok végrehajtásának ellenőrzését. Az elvtársak minden eszközt használjanak fel a határozatok megismertetésére és népszerűsítésére.”⁵² Ez utóbbiakra Nagy Imre maga is nagy figyelmet fordított. A kormány 1953. július 31-i ülésén a tartalékföldek és haszonbérletek rendezését célzó előterjesztés tárgyalásakor azt javasolta, módosítsák a rendelet címét úgy, hogy abban világosan benne legyen, az állami tartalékföldek hasznosításáról, a földhaszonbérletek szabályozásáról és a dolgozó parasztoknak adott kedvezményeikről szól.

Az 1953. évi beruházások módosítása kapcsán felháborodottan állapította meg, hogy több miniszter is helytelenül áll hozzá a kérdéshez. Úgy vélte, hogy az eredetileg javasoltnál is nagyobb összeggel kell a tervezett beruházásokat csökkenteni, hogy megfelelő alapot teremtsenek a kormányprogram végrehajtására.

Az 1953. augusztus 22-i ülésén a költségvetési szervek és intézmények 1953. évi előirányzatának felülvizsgálata során a miniszterelnök újból élesen kikelt a miniszterek ellen, mert a kormány elé került előterjesztés sem összegszerűségében, sem felhasználhatóság szempontjából nem volt megfelelő, és messze elmaradt a feladatok és követelmények mögött. Úgy vélte: „Ezt a kérdést csak az apparátussal megolda-

51 Lásd kötetünk 138. oldalát.

52 Uo. 177.

ni nem lehet. A miniszter elvtársak nem tettek meg mindent a feladat megoldására. A miniszter elvtársak fokozottabb felelősséggel személy szerint foglalkozzanak ezzel a kérdéssel és biztosítsák a párt- és állami határozatok végrehajtását. Olyan forint összegeket ajánljanak fel, amely mögött anyagfedezet van, amelyet át tudunk vinni a lakosság fokozottabb szükségleteinek kielégítésére. Az eddiginél fokozottabb erőfeszítéssel vegyenek részt a munkában.”⁵³

A legfontosabb intézkedések meghozatala után, 1953. augusztus végén Nagy Imre szabadságra ment, és csak október 2-án jelent meg újra a kormány ülésén. Ez a kormányprogram célkitűzéseinek végrehajtásában nem okozott semmilyen törést: Nagy Imre intencióinak megfelelően az augusztus 28-i kormányülésen sor került az 1953. évi beruházások 1,27 milliárd forintos csökkentésére, leállították a metró beruházásait, a szeptember 4-i ülés döntése nyomán folytatódtak az árleszállítások. Szeptember 11-i ülésén a Minisztertanács meghallgatta a tüzelőanyag-ellátásról szóló jelentést, és megkezdődtek az előkészületek az esetleg szükségessé váló kényszerintézkedések bevezetésére. Egy héttel később a kormány arra utasította a begyűjtési minisztert, hogy dolgozza ki a beszolgáltatás új, három évre szóló rendszerét. A termelőszövetkezetek megszilárdítása érdekében a beadási kötelezettség mérséklésével, illetve a hitel felvétel megkönnyítésével további kedvezményekről határoztak.

Nagy Imre visszaérkezése utáni első intézkedéseként levetette a napirendről a begyűjtésről szóló törvényerejű rendelet nem kellően előkészített tervezetét, amelyet majd csak december 11-én fogadtak el. A Minisztertanács elé terjesztett javaslatok vitájában elhangzott hozzászólásai, megjegyzései arról tanúskodnak, hogy továbbra is határozottan kitartott a júliusi kormányprogram célkitűzéseinek megvalósítása mellett, és végrehajtásukat minisztereitől is megkövetelte. Komolyan gondolta azt is, hogy szükség van a dolgozók aktív részvételére. Ebből kiindulva tette szóvá a november 27-i kormányülésen a város- és községgazdálkodás munkájának megjavítása kapcsán, hogy a lakosság széles rétegét, valamint a tanácsi apparátust érintő kérdés előkészítésénél nem biztosították a téma szélesebb körű megtárgyalásának lehetőségét. A Minisztertanács éppen ezért felhívta a miniszterek figyelmét, hogy „a tanácsapparáttal kapcsolatos politikában gyökeres fordulatot kell megvalósítani. Biztosítani kell a tanácsi apparátus tekintélyének megerősítését, az adott feladatokhoz biztosítani kell a megvalósításhoz szükséges összes feltételeket, a megfelelő pénzügyi keretek biztosításával, valamint a tanácsi beruházási keret felemelésével.”⁵⁴

A kormányprogram megvalósítása során természetesen előfordultak problémák is. Az árleszállítások több esetben minőségromlást eredményeztek, egyes árucikkknél pedig éppen ellenkező tendencia – részleges áremelkedés – volt tapasztalható. A lakosság helyzetét és jobb ellátását szem előtt tartó miniszterelnök 1953. december 11-én a tapasztalható anomáliák ügyében vizsgálatot rendelt el, és jelentést kért a belkereskedelmi minisztertől, egyben utasította az élelmiszeripari minisztert, hogy

53 Lásd kötetünk 364 oldalát.

54 Uo. 754.

az egyes termékek minőségének megóvása, illetve eredeti minőségének visszaállítása érdekében az egész ipar számára kötelező szabványokat állapítson meg.

Nem ment zökkenőmentesen az adóbeszedés sem. Amikor a kormány 1953. december 22-i ülésén meghallgatták az adórendszer és adóbeszedés vizsgálatára kiküldött bizottság jelentését, kiderült, hogy súlyos problémák vannak; Nagy Imre egyenesen politikai és gazdasági károkról beszélt. A határozat szerint a Pénzügyminisztérium apparátusa és az alsóbb pénzügyi szervek rossz munkája „alapjaiban támadta meg a párt és kormány helyes politikai és gazdasági intézkedéseit. ... komoly károkat okozott a munkásosztály és parasztság szövetségének megszilárdításában. ...különösen sértette a dolgozó parasztság érdekeit, a törvényességbe vetett hitét, s mindezek oda vezettek, hogy lejárátták a kormány tekintélyét.”⁵⁵

A kormány december 30-i ülésén, ahol egyebek mellett általánosságban tárgyaltak az 1954. évi népgazdasági tervről és az 1954. I. negyedévi költségvetésről, a miniszterelnök szintén nem jelent meg – szabadságon volt, és parlamenti beszámolóját írta. Megelégedéssel tölthette el, hogy a számára legfontosabb kérdésekben a pártvezetésen belül lezajlott – sokszor ádáz – viták során az ő álláspontja kerekedett felül.

Összegzésként érdemes idézni a miniszterelnök visszatekintését a kormány működésének első hat hónapjában felmerült problémákra is: „...munkánk tapasztalatai feltárták a kormányprogram végrehajtása során megmutatkozott gyengeségeket is. Nem tudtuk még elérni, hogy a kormány intézkedéseit a végrehajtásukra hivatott szervek minden esetben a határozatok vagy rendeletek szellemében és a felsőbb utasításoknak megfelelően és pontosan hajtsák végre. Nem tudtuk még biztosítani azt sem, hogy intézkedéseink nyomán folyamatos és állandó legyen a javulás, egyenletes legyen a fejlődés tevékenységünk fő területein.”⁵⁶

Nagy Imre programjában azt ígérte, hogy nőni fog a parlament szerepe, ám 1953 júliusa után először 1954. január végén ült össze a legfőbb törvényhozó testület. Éppen ezért fontosnak tartotta, hogy egyfajta számvetést tegyen, megvonja az új szakasz első félévének mérlegét. A parlament második ülésnapján, január 23-án elmondott beszédének jelentős részét – nem megalapozatlanul – a kormány sikerei felsorolásának szentelte.⁵⁷

A lakosság vásárlóerejének és életszínvonalának emelését szolgáló rendelkezések mellett intézkedések születtek a munkásság szociális helyzetének és munkakörülményeinek javítására, a legfontosabb iparágakban emelték a béreket, széles körben csökkentették az árakat. Módosították a Munka Törvénykönyvét, kiterjesztették a nők és fiatalok jogait, szigorították a túlóra elrendelését, eltörölték a pénzbüntetést. Megkezdődött a lakóházak tatarozása, a lakásépítési program végrehajtása.

A mezőgazdasági termelés fejlesztése és a túlzott iparosítás következtében létrejött aránytalanság felszámolása érdekében a kormány növelte a mezőgazdasági beru-

55 Uo. 868–869.

56 *Az országgyűlés 5. ülése* (1954) 123. hasáb.

57 Uo. 114–138. hasáb.

házásokat, hiteleket nyújtott hozzájuk, csökkentette a termelésre nehezedő terheket. Utóbbiak közé tartoztak a begyűjtés terén nyújtott kedvezmények, a beadási kötelezettség teljesítésének elmulasztásából származó bírságok és a gépállomási díjtartozások eltörlése, a begyűjtési hátralékok elengedése. A termelés minőségének emelését szolgálta a kormány vetőmagakciója, a szerződéses termelés feltételeinek újraszabályozása, illetve a földhaszonbérlet lehetővé tétele. Kidolgozták az új, 1954. január 1-jén életbe lépő hároméves begyűjtési rendszert.

A lakosság életszínvonalát és közérzetét javító döntések sorában kiemelkedett a közszükségleti cikkek kínálatának növelése, a szabadpiacra vihető áruk körének szélesítése, a falusi árukínálat, valamint a földművesszövetkezeti bolthálózat bővítése, a tömegközlekedés javítása.

Megtörténtek az első kezdeti lépések az oktatási, a kulturális és egészségügyi intézményrendszer fejlesztésére, határozat született a képzőművészek helyzetéről és a könyvkiadásról.

A Nagy Imre-kormány teljesítette ígéretét a törvényesség és jogrend helyreállítása terén is: sor került a közkegyelmi rendelkezések végrehajtására, megszüntette a rendőrhatalósági őrizetbe helyezést, a rögtönbíráskodást és a rendőrbíráskodást, feloldotta a kitelepítettek kényszerlakhelyhez kötöttségét.

Természetesen az itt kiemelték csupán kis töredékét jelentették a kormány által tárgyalt kérdéseknek, szinte felsorolhatatlanul sok területen volt szükség a szabályozásra vagy újraszabályozásra. Annyi kérdés került a Minisztertanács elé, hogy a hente tartott ülések napirendjére nem is lehetett mindent felvenni, az ülések között számos határozat született a miniszterek közötti köröztetéssel, ún. röpszavazással.

A kormány működéséről alkotott képhez tartozik, hogy a határozatok jelentős része nem volt nyilvános, ezeket sem a *Magyar Közlöny*, sem a lényegesen szűkebb közönséghez eljutó *Határozatok Tára* nem közölte. A Minisztertanács üléseiről alkalmanként a központi pártlapban, a *Szabad Népb*en jelent meg közlemény, a jelentős témákról pedig ugyanott, vagy a vidék hetilapjában, a *Szabad Föld*ben egy-egy publicisztikai írás.

Nagy Imre 1954 januárjában a parlament előtt úgy beszélt az addigi intézkedésekről, mint a kezdetről azoknak a feladatoknak a megvalósításában, amelyek végső célja az ország felvirágoztatása és a szocializmus építésének sikere. 1954-re a megkezdett népjóléti intézkedések folytatását, az új szakasz politikájának kiterjesztését ígérte. Nagy hatású beszédét bizakodással zárta: „Az az öröm és lelkesedés, amely a kormányprogram nyomán a lakosság körében országszerte megnyilvánult, mutatja, hogy azok a mélyreható változások, amelyeket a kormány új politikája elindított, mennyire időszerűek és szükségesek, hogy a nép vágyait fejezik ki...”⁵⁸

58 *Az országgyűlés 5. ülése* (1954) 115. hasáb.

IRODALOM

Az országgyűlés 2. ülése (1953)

Az 1953. július 3-ára összehívott országgyűlés naplója. Hiteles kiadás I. kötet. Az országgyűlés 2. ülése 1953. július 4-én.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1953_01/?pg=6&layout=s

Az országgyűlés 5. ülése 1954

Az 1953. július 3-ára összehívott országgyűlés naplója. Hiteles kiadás I. kötet. Az országgyűlés 5. ülése 1954. január 23-án.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1953_01/?pg=58&layout=s

Balogh (1986)

Nehéz esztendőkről krónikája 1949–1953. Dokumentumok. Szerk. és bev. Balogh Sándor. Budapest, Gondolat.

Baráth (2002)

Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszjeljov és Andropov titkos jelentései. Szerk. Baráth Magdolna. Budapest, Napvilág.

Baráth (2006)

BARÁTH MAGDOLNA: Szovjet kézi vezérlés az első Nagy Imre-kormány idején. In *Nagy Imre élete és kora. Tanulmányok, forrásközlések IV.* Összeáll. Sipos József. Szerk. Sipos Levente. Nagy Imre Alapítvány, 153–180.

Baráth (2014)

BARÁTH MAGDOLNA: Válságkezelés a keleti blokkban Sztálin halála után. *Történelmi Szemle*, 56. évf. 2. szám, 269–286.

Baráth–Feitl (2005)

Szovjet–magyar csúcstalálkozó 1953. december 3–4-én. Közread. Baráth Magdolna – Feitl István. *Levéltári Közlemények* 76. évf. 2. szám, 253–268.

Feitl (2006)

FEITL ISTVÁN: Adalékok Rákosi Mátyás és Nagy Imre pozícióharcának történetéhez. In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések IV.* Összeáll. Sipos József. Szerk. Sipos Levente. Nagy Imre Alapítvány. 109–122.

Kramer (1999)

KRAMER, MARK: The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe. Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 1). *Journal of Cold War Studies*, Winter.

Naumov (1996)

NAUMOV, V. P.: Borba Ny. Sz. Hruscsova za jegyinsztvennuju vlaszty. *Novaja i novejsaja isztorija*. 2.

Palasik (1989)

PALASIK MÁRIA: Látélet a magyar függetlenségről. *Kapu*, 5. szám, 4–10.

Pihoja (1995)

PIHOJA, R. G.: O vnutripolityicseszkoj borbe v szovetszkom rukovodsztve 1945–1958. *Novaja i novejsaja isztorija*. 6.

Rainer (1996)

RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896–1953.* Budapest, 1956-os Intézet.

Rainer (1999)

RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958.* Budapest, 1956-os Intézet.

Rákosi (1997)

RÁKOSI MÁTYÁS: *Visszaemlékezések. 1940–1956.* Szerk. Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Levente. Budapest, Napvilág.

Szabó (1983)

SZABÓ BÁLINT: Az új szakasz politikájának kezdetei. Az MDP Központi Vezetőségének 1953. júniusi ülésétől az októberi plénumig. *Párttörténeti Közlemények.* 2. szám, 91–139.

Szabó (1984a)

SZABÓ BÁLINT: Gazdasági, politikai változások az 1953. júniusi fordulat után és az MDP III. kongresszusa. *Párttörténeti Közlemények,* 1. szám, 52–98.

Szabó (1984b)

SZABÓ BÁLINT: *Új szakasz az MDP politikájában. 1953–1954.* Budapest, Kosuth.

T. Varga (1992)

T. VARGA GYÖRGY: Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). *Múltunk,* 2–3. szám, 234–269.

Urbán (1996)

URBÁN KÁROLY: Nagy Imre és G. M. Malenkov. Két miniszterelnök Sztálin halála után. *Múltunk,* 1. szám, 129–180.

Urbán (2002)

URBÁN KÁROLY: A Nagy Imre kormány megalakulása (1953). In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. I.* Szerk. Sipos József, Sipos Levente. Budapest, Nagy Imre Alapítvány. 39–80.

Vásárhelyi (1989)

VÁSÁRHELYI MIKLÓS: Az első meghíúsított reformkísérlet. Az 1953-as kormányprogram. In *uő: Ellenzékben.* Budapest, Szabad Tér. 238–313.

Vosztocsnaja Jevropa (1998)

Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszijszkih arhivov 1944–1953. II. Red.: T. V. Volokityina – T. M. Iszlamov – G. P. Murasko – A. F. Noszkova – L. A. Rogovaja. Moszkva–Novoszibirszk, Szibirszkij Hronograf.

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ

Az 1953. július 7-én Nagy Imre elnökletével hivatalba lépett kormány július 10-én tartotta első ülését. Ettől kezdve október 30-ig hetente, onnan – december kivételével – kéthetente került sor a minisztertanács összehívására. Annak, hogy a teljes – azaz valamennyi kormánytag részvételével tartott – ülések között a korábban, majd 1954 tavaszától ismét bevett gyakorlat szerint elnökségi ülésekre került volna sor, nincs nyoma a levéltári anyagban. A július 10-én elfogadott ügyrend 15. §. (4.) bekezdése viszont lehetővé tette, hogy sürgős ügyekben ülésen kívül, az előterjesztés és a határozati javaslat köröztetését követően (azaz minisztertanácsi vita nélkül) az elnök saját hatáskörében kiadja a határozatot.

A Minisztertanács ülésén az elnök és az elnökhelyettesek, a miniszterek (vagy akadályoztatásuk esetén első helyetteseik), az Országos Tervhivatal elnöke, illetve tanácskozási joggal az Állami Ellenőrző Központ elnöke, a legfőbb ügyész, állandó meghívottként a Minisztertanács Titkársága elnöki csoportjának, valamint terv- és pénzügyi csoportjának vezetője, az egyes napirendek előadói (ha az előadó nem az illetékes miniszter volt) és meghívott szakértők vettek részt.

Az ülésekről az ügyrend előírásainak megfelelően szerkesztett, ún. határozati jegyzőkönyv készült, melyet a Minisztertanács elnöke vagy első helyettese (többnyire Gerő Ernő), alkalmanként viszont a Minisztertanács Titkársága elnöki csoportjának vezetője, Némety Béla hitelesített. Ehhez csatolni kellett az egyes napirendi témákhoz benyújtott előterjesztéseket (benne a határozati javaslatokkal), az ülést megelőzően beérkezett véleményeket, javaslatokat, az elfogadott határozatok tisztázati példányát, a jegyzőkönyvvezető feljegyzéseit. Ez utóbbiak közé tartoztak a minden bizonnyal gyorsírással rögzített jegyzőkönyvi fogalmazványok, amelyek a november 13-i üléstől kezdődően maradtak fenn.

A jegyzőkönyvek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-83-a Jegyzőkönyvek és előterjesztések, a körözés útján elfogadott és elnöki hatáskörben kiadott határozatok az MNL OL XIX-A-83-b Előterjesztések és határozatok című állagban találhatóak. (Az utóbbiak jegyzékét a jegyzőkönyvek után közöljük.) A határozati jegyzőkönyvekben, a bevezető részben feltüntették az ülés időpontját, felsorolták a minisztertanács résztvevőit és közölték (november 27-ig) az egyes napirendi pontokhoz meghívott szakértők névsorát, illetve (október 30-ig) a napirendi pontok címét, az elfogadott – az esetek többségében nem publikált – határozat számát, majd ezt követően a napirendi pont sorszámát, címét és az előterjesztő nevét, a vitában elhangzott hozzászólások rövid kivonatát, a vita összefoglalásaként pedig az elfogadott javaslatokat, módosításokat, kiegészítő döntéseket. Fel kell hív-

nunk a figyelmet arra, hogy a tárgyalta időszakban a határozati jegyzőkönyvek különböző formákban készültek, hitelesítésükre sem minden esetben került sor. Hasonlóképpen nem rögzült az előterjesztések állandó, egységes formája sem, így az aláírásoknál szereplő s. k. rövidítés nem jelent minden esetben saját kezű aláírást.

A kormányváltás következtében több esetben előfordult, hogy egyes korábban elfogadott témák nem a munkatervben meghatározott időpontban kerültek napirendre, így szükségessé vált az előterjesztések átdolgozása, kiegészítése. Emiatt a július–augusztusi ülések esetében olykor két-három különböző időben készült előterjesztés is található a jegyzőkönyv mellett. Arra is van azonban példa, hogy a tárgyalta témáról semmiféle iratot nem csatoltak, így nem állapítható meg, hogy a napirend vitájában elhangzott hozzászólások pontosan mire vonatkoztak, illetve nem azonosíthatók az elfogadott módosítások.

A minisztertanács teljes üléseinek jegyzőkönyveit 1945-től kezdve folyamatos sorszámmal látták el, így az 1953. július 10-i jegyzőkönyv a 499. sorszámot kapta. A jegyzőkönyv sorszámmal jelölték a kiadott határozatokat is. A köröztetés útján elfogadott és a minisztertanács elnöke által ezt követően kiadott határozatok számát a kiadás dátumából (530710/1953), azonos napon kiadott több döntés esetén egy ehhez társított sorszámból (530710/1/1953) állították össze.

Kötetünkben 1–21. sorszámmal az 1953. július 10. és január 15. között tartott minisztertanácsi ülések (499–519) határozati és (ha van ilyen) gyorsírói jegyzőkönyveit adjuk közre. A záróidőpontot az országgyűlés január 23-án kezdődő üléséhez igazítottuk, melyen Nagy Imre beszámolt a kormány féléves működéséről. A jegyzőkönyvek szövegét lehetőség szerint szöveghűen, a szerkezet megtartásával közöljük. (A névelírásokat, a korabeli írógépek betűkészletének hiányosságából adódó és az egyértelműen elütésből származó hibákat javítottuk, a határozatoknál elhagytuk azok felsorolását, akik kaptak belőlük.) A kiemelten fontos napirendi pontok előterjesztését és egyes esetekben a nyilvánosságra nem került határozatokat a jegyzőkönyv mellékleteként közöljük. A nem közölt előterjesztések tartalmát – minden egyes dokumentumnál újra kezdődő számozású – jegyzetben foglaltuk össze, ahol megadtuk az elfogadott határozat, rendelet, törvényerejű rendelet számát és közzététel esetén a megjelenés (*Magyar Közlöny*, *Határozatok Tára*), illetőleg ismertetés (*Szabad Nép* és *Szabad Föld* című lapok) helyét. A napirendről levett témáknál jegyzetben közöljük (ha ismert), hogy mikor kerültek ismét a minisztertanács elé. Kiegészítő, magyarázó jegyzetet fűztünk a határozati jegyzőkönyveknel a vita összefoglalójában rögzített módosításokhoz és megjegyzésekhez.

A kötet használatát részletes napirendi jegyzék,⁵⁹ tárgy- és személynévmutató, valamint rövidítésjegyzék segíti. A tárgymutató a jegyzőkönyv sorszámból és a napi-

59 A minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzéke önállóan is megjelent: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1952. augusztus 14. – 1955. április 18.* Szerkesztette G. Vass István, Kurecskó Mihály, Ring Orsolya. Budapest, 2008. (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/4.)

rendi pont számából (a napirend előtt és napirenden kívül tárgyalt témák esetében ne/ és nk/ bővítménnyel) képzett jelzetekre utal, ezeket a jegyzőkönyvek szövege mellett a margón kiemeltük. A személyneveket az általánosan használt hivatalos formában (pl. Boldoczki és nem Boldoczky) tüntettük fel.

A szerkesztők ehelyütt köszönik meg Török Gyöngyvér tervező- és olvasószerkesztő (egyben a mutatók összeállítója) fáradhatatlan, magas színvonalú munkáját, mely nélkül jelen kötet nem készülhetett volna el.

Köszönet illeti ezen felül Haász Réka főlevéltárost (MNL OL) a szerkesztés során nyújtott folyamatos segítségéért, Kiss Anna és Kiss Emma adatrögzítőket a hatalmas mennyiségű szöveg begépeléséért, Molnár Icsu István grafikust a kötet megformálásáért és a Nagy Imre Alapítvány munkatársait technikai támogatásukért.

Budapest, 2018. július.

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos